

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Відділ гуманітарної політики

**КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ
У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ**

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

Здіорук С. І. – завідувач відділу гуманітарної політики
Національного Інституту стратегічних досліджень,
кандидат філософських наук, доцент,
Заслужений діяч науки і техніки України;
Литвиненко О. М. – головний консультант відділу
гуманітарної політики Національного Інституту
стратегічних досліджень, кандидат філософських наук;
Розумна О. П. – старший консультант відділу
гуманітарної політики Національного Інституту
стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. КУЛЬТУРНІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ СПЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ.....	5
 1.1. Культурна політика Європейського Союзу: суб'єкти та передумови формування.....	5
 1.2. Культура як виконавець дипломатичної місії.....	8
 1.3. Культура як національна справа.....	9
 1.4. Програмний рівень культурної політики ЄС.....	10
 1.5. Фінансування культури: європейський досвід.....	12
 1.6. Перспективи презентації української культури в Європі та міжнародної співпраці в цій сфері.....	13
 1.7. Перспективи реалізації власних ініціатив із презентації української культури у європейському культурному просторі.....	17
2. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА І ЗАВДАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТтя.....	19
 2.1. Проблеми правового та організаційного забезпечення державної політики в культурній сфері.....	19
 2.2. Проблеми української кінематографії.....	25
 2.3. Проблеми українського книговидання.....	29
 2.4. Проблеми збереження національної культурної спадщини.....	33
 2.5. За межами великих міст.....	36
 2.6. Міжнародне культурне співробітництво.....	38
 2.7. Теоретичні передумови формулювання культурної політики.....	41
 2.8. Оптимальна модель культурної політики для України.....	42
ВИСНОВКИ.....	47

ВСТУП

Історично склалося так, що в свідомості багатьох наших співгромадян поняття «Європа» і «культура» стали близькими і мало не тотожними. Можливість бути європейцями для українців – це можливість мати високий рівень культури в суспільстві, який останнім часом справедливо співвідноситься з високим рівнем життя, суспільною консолідацією, екологічною безпекою та багатьма матеріальними вигодами.

Сучасна європейська культура – це, в першу чергу, цивілізаційний набуток. Але, окрім розвинених культурних традицій, вкорінених у побуті і щоденній активності європейців, привабливим у європейському досвіді є те, що культура в країнах Європи є сферою відповідальності, крім національних урядів, ще й численних та авторитетних міжнародних інституцій – ЮНЕСКО, Ради Європи, а також структур Європейського Союзу, які, спільно з громадськими організаціями, розробляють і впроваджують механізми культурної політики. І відповідальність ця є зовсім не формальною, а має практичні позитивні наслідки для національних культур.

Культурна політика Європейського Союзу, як об'єкт дослідження, може розглядатися з різних позицій:

- вона може цікавити Україну як джерело цінного досвіду, який можна використовувати при аналізі перспектив та наслідків тих чи інших перетворень в гуманітарній сфері;
- вона може містити пропозиції вигідних для України умов інкорпорації до Європи, стимулюючи водночас процеси внутрішнього розвитку культурної галузі.

З іншого боку, і Україна є цікавою для Європи з огляду на багатство власної культури, як традиційної, так і сучасної. Говорити про інтеграцію України до європейського гуманітарного простору, що є складовою євроінтеграційних процесів загалом, неможливо без врахування важливості культурного співробітництва та культурних обмінів. З огляду на це метою

Української Держави є розробка адекватної культурної політики, як на рівні загального розуміння її завдань та стратегій, так і на рівні конкретних програм і засобів їх реалізації. При цьому, в контексті загальної проблеми залучення України до європейського гуманітарного простору, важливо враховувати і особливості культурної політики Європейського Союзу, і власне українські інтереси, які полягають у створенні умов для розкриття творчого потенціалуожної особистості, формуванні єдиного національного культурного простору як основи суспільної консолідації, ефективному використанні в інтересах суспільства творчого потенціалу українських митців, збереженні національної історико-культурної спадщини. Аналізу цих аспектів вітчизняної євроінтеграції і присвячено доповідь.

Відтак об'єктом дослідження є культурна політика – з акцентом як її визначають документи ЄС, – і, залежно від цього, визначення завдань, котрі перед нею стоятимуть. Також передбачається дати відповідь на питання, що таке «європейські стандарти» в культурній сфері, які особливості культурної політики ЄС є для нашої держави стратегічно важливими, і які механізми можна виробити в культурній політиці України для її залучення до європейського гуманітарного простору.

Дослідження складається з двох розділів. У першому аналізуються найбільш важливі аспекти культурних політик Європейського Союзу та Україні і на підставі аналізу визначаються їх спільні пріоритети. У другому окреслюються основні проблеми правового забезпечення культурної діяльності в Україні і державного управління в цій сфері, аналізується стан найбільш важливих, з точки зору суспільного розвитку та курсу євроінтеграції, галузей української культури, визначаються перспективні напрями державної культурної політики.

1. КУЛЬТУРНІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ СПІЛЬНИХ ПРИОРИТЕТІВ.

1.1. Культурна політика Європейського Союзу: суб'єкти та передумови формування

Особливістю аналізу культурної політики ЄС є те, що він здійснюється за умов постійно оновлюваної інформації. Якщо стратегії розвитку визначаються на кілька років і «диктують» певні тенденції культурних процесів, то значимі події у сфері культури відбуваються щодня, зумовлюючи певні зміни та провокуючи розвиток нових тенденцій.

Важливим методологічним уточненням є визначення суб'єктів культурної політики Євросоюзу. Поряд із його провідними інституціями, такими, як Європейська Комісія та Європейський парламент, у виробленні її зasad традиційно беруть участь Рада Європи та ЮНЕСКО. Водночас не менш важливими гравцями на культурному полі Європи є міністри культури країн-членів ЄС, які збираються на обговорення важливих рішень і роблять стратегічні для майбутнього висновки (наприклад, конференція міністрів культури в хорватському місті Опатія в 2003 році була присвячена визнанню нової ролі і нових функцій міністрів культури у процесі встановлення міжкультурного діалогу з урахуванням особливостей культурного розмаїття).

Європейський Союз створювався передовсім на економічних засадах, і принципи культурної співпраці довгий час не були для нього пріоритетними. Засади і принципи розвитку культури, які ми сьогодні називаємо «культурною політикою» ЄС, розроблялися протягом досить довгого періоду, і перший план культурної діяльності був прийнятий Європейською Комісією лише у 1977 році. Першими заходами з формування спільногого європейського гуманітарного простору було створення умов для «спільногого ринку телевізійного мовлення» (1989 рік, директива «Телебачення без

кордонів») та здійснення певних заходів з охорони культурно-історичної спадщини. З Європейського соціального фонду, Європейського фонду регіонального розвитку фінансувалися надання творчих стипендій, підтримка літературних перекладів, проведення окремих заходів у культурній сфері.

Стаття 128 Маастрихтського договору (1992 р.) наділяє ЄС повноваженнями у сфері культури, заявляючи, що спільнота (community) робитиме внесок у розвиток культур держав-членів, поважаючи їх національне і регіональне розмаїття і дбаючи про спільний європейський спадок.¹

Співпраця з Радою Європи та ЮНЕСКО зумовлює характерні особливості культурного розвитку ЄС. Можна сказати, що ці організації створили «прообраз» культурної політики ЄС ще на світанку його формування, тож переоцінити їх історичну роль неможливо. На сучасному етапі вони також ініціюють та підтримують розвиток найважливіших культурних тенденцій. Наприклад, програмні документи ЮНЕСКО «Наша творча різноманітність» 1996 року і Ради Європи «З периферії до центру уваги» 1997 року наголошують на інструментальній функції культури як мотиватора і рушія позитивних змін у багатьох економічних і суспільних галузях. Показовим у цьому контексті є проект «Трьох «К» Ради Європи «The Creating Cultural Capital project» (2003-2007), що сприяв інноваційному розвитку малих міст і містечок Європи, коли для створення концертних і виставкових площ знаходили такі непередбачувані місця, як старі закинуті заводські та інші технічні приміщення. Тож ці інституції сприяли появі концепції культури як інструменту розвитку.

Потрібно зазначити, що культурна політика ЄС формується за активної участі громадського сектора. Прийняттю важливих документів, таких як, наприклад, Зелена книга 2010 року стосовно творчих індустрій, передують

¹Treaty on European Union. Official Journal C 191, 29 July 1992. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>

громадські консультації, збір коментарів від широкої громадськості, органів державної влади і структур громадянського суспільства, багатьох європейських організацій, що працюють в культурній сфері.

У 2001 році з ініціативи шведського дипломата Карла-Еріка Нормана створено Європейський Культурний Парламент – пан'європейську позадержавну структуру, членами якої є незалежні митці та інтелектуали. Україна представлена в цій організації з 2003 року. Завдяки його діяльності на рівні громадськості стверджується думка, що європейська ідея ґрунтуються на «балансуванні між повагою до різноманіття культур в Європі та кроскультурною толерантністю і порозумінням»².

Культурну політику Європейського Союзу можна розглядати у кількох площинах. Умовно можна виділити наступні.

1. Площина документів (резолюції Європейської Комісії, рекомендації для певних країн, в тому числі для України, конвенції ЮНЕСКО та Ради Європи).

2. Рівень функціонування окремих галузей, на захист яких створюються професійні асоціації та програми розвитку (наприклад, кінематографу або музичної культури).

3. Діяльність установ-репрезентантів європейської культури або культури певних країн-членів ЄС із залучення української культури, як на рівні держави, так і на рівні громадських організацій, до європейського культурного простору (Польський Інститут у Києві, Французький Інститут в Україні, Гете-Інститут, Британська Рада та ін.)

Особливості культурної політики ЄС виходять з бачення європейськими організаціями функцій, які культура виконує в суспільстві. Їх можна визначити наступним чином:

- культура як виконавець дипломатичної місії;
- культура як національна справа;

² European Cultural Parliament. - Адреса сайту: <http://www.kulturparlament.com/>

- культура як «інструмент» вирішення супутніх соціально-економічних проблем (розвиток сектору культурних індустрій, вирішення питання зайнятості, інноваційна функція культури, консолідація та стабілізація роль культури на основі міжкультурного діалогу та розвитку міст);
- культура як засіб реалізації певних програм розвитку;
- культура як простір громадської активності.

1.2. Культура як виконавець дипломатичної місії

10 травня 2007 року Європейською Комісією був запропонований документ «Європейська стратегія культури». У ньому підкреслювалася пріоритетна роль культури в європейській інтеграції та у встановленні зв'язків Європи з іншими країнами.

Інший важливий документ, «Європейська стратегія розвитку культури» (ухвалено 16 травня 2007 року), розкривав новий підхід ЄС до культури в епоху глобалізації, узагальнюючи заходи на її підтримку. В ньому виділено три основні елементи стратегії розвитку культури загальноєвропейських інституцій, держав-членів, культурного і творчого сектору:

- 1) розвиток і підтримка культурної різноманітності та міжкультурного діалогу;
- 2) розвиток культури як каталізатора творчості і креативності;
- 3) розвиток культури як ключового елемента міжнародних відносин Європейського Союзу.

У березні 2011 року Європарламент висунув вимогу до Кетрін Ештон, Високого представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки та єврокоміссара із зовнішніх зв'язків, щодо призначення «посла культури», який би позиціонував європейську культуру в світі через такі європейські

цінності, як права людини, свобода і демократія, і розвивав «бренд Європи» через культурне різноманіття.

Культурна сфера діяльності пропонується в якості підґрунтя для головної стратегії інтеграції Вірменії, Грузії, Азербайджану, Білорусі, Молдови та України в Європейський економічний і політичний простір. Ця ідея анонсувалася на Конгресі культури Східного партнерства, що відбувся 21-23 жовтня 2011 року в Любліні (Польща). Цього, 2012, року представлено Програму Східного партнерства «Культура», яка є першою програмою співпраці у сфері культури між Європейським Союзом та 6 країнами Східного партнерства: Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Молдовою та Україною. Також відбулася презентація 15 проектів, відібраних Європейським Союзом у рамках Програми Східного партнерства «Культура».

Показово, що при розробці програми Східного партнерства між європейськими представниками та їх східними колегами виникали певні розбіжності у розумінні умов інтеграції до ЄС країн Східного партнерства. Запропоновані першими моделі культурного розвитку ризикують виявитися штучними і відірваними від розуміння реальної ситуації в країнах-партнерах. Тож при створенні Програми Східного партнерства виглядає найбільш доцільним використовувати західну модель культурної політики як певний зразок і, відштовхуючись від неї, працювати над розробкою власних концепцій культурної політики, можливо навіть єдиної – для країн-учасниць як членів потенційного альянсу між країнами Східної Європи.

1.3. Культура як національна справа

Попри відведення культурі особливої місії у європейських процесах інтеграції, вона все-таки залишається національним явищем, виразником

національних, етнічних, регіональних особливостей. На цьому наголошує і принцип субсидіарності ЄС, який у стосунку до культурної галузі виглядає так, що політика ЄС у сфері культури не може замінити національну культурну політику держав-членів ЄС, а є лише її доповненням у питаннях обміну і співпраці на міжнародному рівні. Тому національні культури в країнах ЄС – це, в першу чергу, сфери компетенції національних урядів і дії національних законів. Резолюція Ради ЄС від 16 листопада 2007 року підкреслює таку специфіку культури, як «мультилінгвізм», і наголошує на розмаїтті культурного вираження у поєданні з її інтеграційними можливостями.

У свою чергу, особливістю і пріоритетом культурної політики певних держав-членів ЄС є підтримка традиційного мистецтва, як носія національної ідентичності. З національних бюджетів виділяються кошти на фінансування так званих державних установ, іноді вони носять статус «національних» – драматичних і оперних театрів, бібліотек, музеїв. Наприклад, у Швеції з національною ідентичністю та духовними цінностями тісно пов'язують самобутню архітектурну спадщину, за охорону якої відповідає держава. На міжнародному рівні свою культурну спадщину багато країн пропагують через такі організації, як Гете-Інститут, Британська Рада чи Альянс Франсе.

1.4. Програмний рівень культурної політики ЄС

Теоретичний рівень культурної політики ЄС через стратегії та директивні документи корелюється з її практичною складовою. Про конкретні впровадження культурних рішень можна робити висновки з огляду на існування окремих програм, які були призначені для підтримки певних секторів культури. Перше покоління програм ЄС представлене трьома наступними: «Калейдоскоп» (1996 рік), покликана підтримувати художню

творчість і сприяти знанням та поширенню культур європейських народів, «Аріан» (1997 рік), чиєю метою було сприяння співпраці в галузі книговидання, перекладацької діяльності, популяризації літературних досягнень європейських народів, «Рафаель» (1997 рік), спрямована на співпрацю в галузі охорони культурної спадщини європейського значення.

У травні 2008 року Європейська Комісія запропонувала першу рамкову програму розвитку культури на п'ятирічний період (2000-2004 роки) – «Культура 2000», яка потім була продовжена на 2005-2006 роки, із загальним бюджетом 236,5 млн. євро, фінансовий механізм якої дозволяв субсидіювати проекти культурної співпраці в усіх сферах: літературі, збереженні культурної спадщини, образотворчому мистецтві тощо.

Результатом впровадження програми «Культура» на 2007-2013 роки стала співпраця тисяч культурних організацій у сфері реалізації європейських проектів, у тому числі, видавничих і перекладацьких. Бюджет програми – 400 млн. євро, вона є відкритою як для країн-кандидатів, так і для третіх країн, з якими укладено договори про співпрацю в сфері культури, з метою пропаганди європейської культури, сприяння створенню і розповсюдженню мистецьких творів, розвитку культурного різноманіття та, що дуже важливо, створенню умов для вільного пересування митців та інших осіб, що працюють у сфері культури.

Яскравим прикладом практичної реалізації культурних стратегій є програма «Європейський рік міжкультурного діалогу 2008» (бюджет 10 млн. євро), яка у своїх проектах підкреслює важливу роль розмаїтості європейських культур, визнану політикою ЄС. Сприяють розбудові міжкультурної толерантності безліч програм розвитку мовного розмаїття.

«Європейська стратегія розвитку культури», запропонована Європейською Комісією у травні 2007 року, стала своєрідним підсумком попередніх зусиль визнати за культурою певну місію в житті об'єднаної Європи, і водночас, новим імпульсом для її розвитку.

1.5. Фінансування культури: європейський досвід

Проблеми розвитку культури і мистецтва не завжди вирішуються їх прямим державним фінансуванням. Водночас підтримка культури і мистецтва з державного бюджету, окрім прямої практичної вигоди, є ще й проявом ставлення держави до культури, сприяє піднесенням авторитету культури в суспільстві.

Системи фінансування культури в різних країнах Європи є різними. Формами державної підтримки культури можуть бути: пряме фінансове забезпечення, особливий режим оподаткування, надання консультивно-інформаційних послуг приватному сектору, навчання та професійна підготовка кадрів комерційного сектору культури.

У Франції та Італії культура фінансирується напряму з бюджету через міністерства культури, які у своїх витратах підзвітні парламентам. У Великій Британії та Фінляндії, де реалізується т. зв. культурна політика «витягнутої руки», кошти на культуру розподіляються неурядовими органами (у Великій Британії це чотири національні Ради з питань мистецтва). У Нідерландах також створено ефективну проміжну структуру зі значними повноваженнями щодо планування та прийняття рішень в галузі культури; парламент при цьому затверджує національний план її розвитку.

Існує досвід бюджетування галузі з орієнтацією на результат, яким може бути збільшення об'ємів ринку культурної продукції і збільшення кола її споживачів. У Нідерландах на отримання цього результату була спрямована реформа фінансування культури, яка пріоритетом культурної політики проголошує стимулювання попиту на товари і послуги, що виробляються у сфері культури, а не безпосередню підтримку культурних закладів та організацій. Зростання попиту і розширення аудиторії –

вимірювані показники, які дозволяють контролювати соціальну та економічну ефективність інвестицій в культуру.

Відповідно до конкретної моделі можна говорити або про ризики політичного втручання в питання культури і надмірного державного контролю над засобами виробництва і поширення культурних продуктів, або, навпаки, про ризики, пов'язані з нехтуванням державною владою сектором, який вона практично не контролює.

1.6. Перспективи презентації української культури в Європі та міжнародної співпраці в цій сфері

Для успішної інкорпорації української культури до європейського гуманітарного простору першочерговим завданням є забезпечення її репрезентативності на міжнародному рівні, що неможливо без реального наповнення культурного продукту власним національним змістом. Культурний продукт не зможе зацікавити європейську аудиторію, якщо він не є цікавим для української. Зацікавлення ж породжує практичний інтерес, створює перспективи партнерства та взаємних обмінів.

Загалом, представлення української культури в світі, і, зокрема, у Європі можливе на кількох рівнях:

- створення відповідних інформаційно-культурних установ у європейських містах;
- підтримка державою окремих спільнот культурно-мистецьких проектів, ініційованих громадським сектором;
- підтримка програм і проектів Європейської Комісії та Ради Європи.

Центри української культури діють в місцях, де компактно проживають українські громади. Традиційно, подібні центри є осередками діяльності української діаспори. Це означає, що їхні працівники та активісти є, як

правило, представниками старшого покоління. Відповідно, серед їх програм переважають просвітницькі, фольклорні, на історичну тематику. Модернізуючи існуючі центри, потрібно зважати на те, що первісно їхнім призначенням було задоволення потреб діаспори, а не представлення інтересів української культури за кордоном. Для того, щоб викликати певний інтерес і відкрити перспективи співпраці в галузі культури та мистецтва, треба врахувати такі моменти:

- для підняття авторитету нашої держави на міжнародному рівні необхідно залучити до діяльності подібних установ молодих фахівців, у тому числі з менеджменту культурної галузі;
- представляти не лише традиційну культуру, а й сучасне мистецтво;
- не обов'язково розташовувати подібні заклади в столицях, потрібно звернути увагу на міста, з якими Україна може мати культурні зв'язки, але які не є офіційними центрами або містами з великою кількістю населення.

У 2004 році був відкритий Український культурно-інформаційний центр у Франції, діяльність якого координується Посольством України в цій державі. Серед заходів, організованих Центром, найбільший розголос у французькому суспільстві викликали презентації книг про Помаранчеву революцію (А. Гійемоля «Навіть сніг був помаранчевим», «Українська революція», А. Аржаковського «Революція духу»). В діяльності центру з утвердження позитивного іміджу України як європейської держави, окрім акцентів на її культурних та історичних традиціях, наголошувалося на необхідності представлення її як передбачуваного партнера в діловій, науковій, культурній, освітній та туристичній сферах.

Українська громадськість давно співпрацює з європейськими колегами у багатьох сферах. Прикладом є спільні видавничі проекти, участь у книжкових ярмарках та кінофестивалях. Наприклад, перекладачі з української на німецьку мають плани регулярних перекладацьких проектів

(першим таким проектом була книга Отара Довженка «Квітослава», другим – збірка оповідань українських авторів про футбол, пов’язана з Євро-2012 в Україні).

Переможець фестивалю у Каннах в 2011 році, фільм «Крос» Марини Вроди, знятий за фінансової підтримки її французької подруги, можна вважати прецедентом для підписання важливої для нашого кінематографу угоди про спільне українсько-французьке кіновиробництво. І саме завдяки особистим контактам і співпраці українських письменників та книговидавців з європейськими Україна у 2012 році була запрошена, як спеціальний гість, на міжнародний літературний фестиваль у м. Коньяк (Франція). Поміж тим, між європейських книговидавців поширина думка, що книговидавнича справа в Україні ледь виживає. Зокрема, вони зазначають, що культурної політики в Україні, судячи з підтримки сектору книговидання, не існує взагалі, відсутні інформаційна підтримка літераторів і книговидавців, цінова політика, що врегульовує однакові для всіх магазинів ціни на видання³.

Наприклад, у 2011 році Урядом було відхилено програму популяризації української книги, яку запропонувала Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів разом із Державним комітетом телебачення і радіомовлення України. А нею передбачалися заходи з пропаганди книг та читання до 2017 року, а також забезпечення просування української літератури за кордоном. Саме ця асоціація висуває ідею створення фонду, який би сприяв на рівні держави популяризації вітчизняної книги за межами України, на зразок тих, що існують в інших країнах при дипломатичних представництвах.

Що стосується українського кінематографу, «важкої індустрії культури» кожної нації, стратегічна роль якого важлива як для економіки (найбільш прибуткова галузь культури), так і для ідеології держави, то він, як визнано, не може розвиватися поза участю в проектах копродукції. Яку

³ В Україні відсутня державна культурна політика – французький видавець. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24464517.html>

частину роботи і відповідальності держава може взяти на себе в цій справі? По-перше, – фінансування. Минулого, 2011 року, ми мали рідкісний позитивний приклад бюджетного фінансування кіно шляхом проведення конкурсів кінопроектів. Фільм-переможець (режисери Марина Горбач та Махмед Бахадир Ер), який буде знято спільно з турецькими кінематографістами, виглядає актуальним, зокрема, в ньому піднімаються гострі проблеми міжкультурного спілкування на прикладі міжнаціональних шлюбів. По-друге, державна підтримка копродукції полягає у виробленні і впровадженні механізмів заолучення вітчизняного креативного потенціалу та можливості використання українських локацій. У випадку першого йдеться не лише про його використання, а ще й про «вирошування» шляхом вдосконалення освіти працівників кінематографії, яка на сьогоднішній день не відповідає вимогам сучасного світового кінематографу.

Участь у європейських проектах, ініційованих Радою Європи, Європейської Комісією, іншими провідними інститутами ЄС, дає можливість не лише інтегруватися до європейської культури, а й сприяє виробленню сучасних механізмів взаємодії влади і громадськості. Зокрема, програму Європейської Комісії «Європейська столиця культури» неможливо реалізувати поза такою взаємодією. Ця та подібні європейські ініціативи передбачають поєднання громадської активності (а в реалізації подібних проектів зацікавлені не лише культурні діячі, а й мешканці міст-претендентів на участь) і дій влади, підтримуючи широкий спектр громадських обговорень готовністю державних установ реагувати на пропозиції громадськості і конкретними кроками сприяти їх втіленню. Наприклад, у Польщі на етапі вироблення стратегій підготовки до участі в програмі «Європейська столиця культури» конкурували міста Гданськ, Люблін, Катовіце, Варшава і Вроцлав. У результаті переміг Вроцлав, який одержить нагороду в розмірі 1,5 млн євро і просуватиме польську культуру в Європі у 2016 році. Разом із Вроцлавом функцію європейської столиці культури виконуватиме у 2016 році одне з міст Іспанії. Показово, що Люблін створив прецедент, готовчи заявку на

конкурс, запропонував провести місяць європейської культури в українському місті Львів.

Іншим важливим для України проектом є пілотний проект Регіональної програми «Київська ініціатива» Ради Європи та Європейської Комісії «Реабілітація культурної спадщини історичних міст», до реалізації якого долучилося Міністерство культури та представники виконавчої влади на регіональному рівні. Особливість проекту полягає в тому, що підхід до спадщини не обмежується заходами щодо вивчення, обліку, музеофікації, охорони і реставрації об'єктів культурної спадщини. Вона розглядається як засіб для максимального задоволення потреб місцевої громади, створення нових робочих місць, збільшення туристичної привабливості регіону, залучення інвестицій.

1.7. Перспективи реалізації власних ініціатив із презентаціїї української культури у європейському культурному просторі

Українська Держава, якою б багатою культурою вона не володіла, не зможе здобути собі авторитету на міжнародному рівні, якщо буде виступати лише в ролі участника європейських культурних ініціатив. На часі постає питання про те, з якими ініціативами можемо виступити ми, окрім пасивної чи навіть активної участі в іноземних проектах. Серед них можуть бути запрошення на програми-студіювання із забезпеченням стипендій для учасників, або на творчі програми з мистецьких обмінів. Наприклад, Польща створила цікавий прецедент, заснувавши стипендіальну програму «Вілла Дециуша» у Krakові. Польська сторона оплачує митцям перебування в країні протягом певного терміну, щомісяця ця сума становить 3000 злотих (750 євро), за що митець повинен «розрахуватися» перед польською стороною допомогою в організації авторських вечорів, зустрічей, семінарів, а також у

встановленні контактів із видавцями та літературними критиками своєї країни. На підтвердження таких пріоритетів культурної політики ЄС, як «сприяння міжкультурному порозумінню» та «забезпечення вільного пересування митців Європою», підвищилася популярність різноманітних навчальних і творчих стипендій, що сприяють міжкультурним обмінам.

Звичайно, з державного бюджету складно виділити кошти на реалізацію подібних проектів, але вітчизняним професіоналам у сфері культурної політики було б цілком до снаги виявити свій організаторський потенціал, ініціювавши конкурс проектів в тій чи іншій галузі культури, забезпечивши систему певних пільг для приватних інвесторів цієї акції.

Зростанню державного престижу сприяло б заснування Національної премії з відзначення зарубіжних діячів у будь-якій галузі культури чи мистецтв. Така відзнака розповідала б світові про Україну, засвідчувала б її культурний рівень та широке коло інтересів. Українські письменники щороку ревниво обговорюють, кого можна було б висунути на Нобелівську премію в галузі літератури. Але ж найперша асоціація, яку викликає Нобелівська премія, це асоціація зі Швецією, її культурними традиціями. Тож час замислитися про заснування української нагороди для неукраїнських діячів культури і мистецтв, яка підніме авторитет нашої держави та заохотить інтерес до її традицій.

Ініціювання власних культурних заходів буде доречним ще й з огляду на те, що Україна матиме голос у прийнятті важливих міжнародних рішень, а не лише виконуватиме рекомендації та директивні рішення іноземної сторони. Інтегруючись до європейського культурного простору, ми повинні враховувати, що Україна є його частиною апріорі.

Втім, необхідно також зауважити, що на рівні державної політики дуже важливо знаходити баланс між розумінням культури як престижу (проекти-презентації на міжнародному рівні, інвестиції в національні «візитівки», якими можуть бути культурні споруди в центральній частині міст, особливо в столиці) та культури як внутрішнього інтересу громадян, так званої щоденної

культури в містах і селах. Нехтування цим інтересом, навіть на користь культури як престижу, є неприпустимим. Натомість поєднання високої культури із масовою, професійною з аматорською – це і є завдання, яке вирішує соціальна функція культури за умов вивіреного планування та вмілого впровадження культурної політики. Резюмувати це доречно думкою відомих експертів у галузі культурної політики, що держава не повинна виступати в ролі арбітра культурних цінностей, натомість мусить модерувати ті чи інші суспільні дискусії та обговорення⁴.

2. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА І ЗАВДАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.

2.1. Проблеми правового та організаційного забезпечення державної політики в культурній сфері

Формування культурної політики, створення відповідних їй організаційних форм та законодавчої бази повинно починатися з визначення її концептуальних основ. Це завдання науковців, але воно має суто практичну мету – окреслити сферу застосування культурної політики, ті сегменти реальності, де політичний вплив був би доцільним і відповідав би суспільним інтересам. З урахуванням цих інтересів необхідно також розмежувати сфери відповідальності за культурний розвиток і збереження культурної спадщини держави і громадянського суспільства, центру і регіонів.

Застаріла концепція культури, що лежить в основі сучасної культурної політики, призводить до того, що за межами уваги державних органів, що

⁴ Франсуа Матараско, Чарльз Лендрі. Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lib.azh.com.ua/index2.php?subaction=showfull&id=1197401512&archive=&start_from=&ucat=5&

відповідають за культурну сферу, насамперед, Міністерства культури, знаходиться багато явищ і процесів, які в країнах Європи відносяться до культурних галузей. Експерти Ради Європи у своєму огляді української культурної політики, підготовленому на прохання Уряду України констатували наступне: «Невизнання на офіційному рівні багатьох речей, які в більшості країн Європи давно вважаються ключовими галузями культури. Ширше, модернізоване бачення культури відповідає їхнім національним культурним політикам і включає такі напрямки, як творчі індустрії, дозвілля, кулінарію, молодіжну культуру, телебачення, відео і цифрове мистецтво, дизайн і моду, віртуальні музеї, клубну культуру та ін. Всі вони – за інерцією радянської традиції – зараз перебувають за межами компетенції міністерства та інших державних органів, а отже й не включені до офіційної концепції культури України».⁵ Попри певні перебільшення цей висновок можна визнати слушним.

В огляді також зазначався «брак ясності у питанні відповідальності за культуру», через що «на кожному рівні за культуру відповідають усі і ніхто зокрема», а результатом є «безліч законів та декларативних заяв, які в практичному сенсі нічого або майже нічого не дають».⁶ Ці зауваження залишаються й досі актуальними, оскільки за п'ять років з часу оприлюднення огляду в державному управлінні сфери культури нічого принципово не змінилося. Реорганізації ж, що їх періодично переживає профільне Міністерство (з 1995 року Міністерство культури і мистецтв, Міністерство культури і туризму, Міністерство культури), свідчать про відсутність чіткого розуміння того, що ж, врешті решт, має входити до сфери його компетенції. Нещодавно воно сполучало у своїй роботі реалізацію державної політики в таких пов'язаних між собою сферах, як культура і туризм, хоча, за оцінками закордонних експертів, це поєднання залишилося суто механічним і не мало помітних позитивних наслідків ні для

⁵ Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів. Рада культурної співпраці, березень 2007. – с. 21.

⁶ Там само. – с. 20.

культури, ні для туризму. Після останньої реорганізації було утворене Державне агентство України з туризму та курортів, як окремий центральний орган виконавчої влади, натомість до Міністерства культури України приєднали деякі структурні підрозділи колишнього Державного комітету України у справах національностей та релігій. Тобто, тепер до сфери його компетенції увійшли вже зовсім різномірні й мало пов'язані між собою питання, котрі, напевне, важко буде ефективно розв'язувати в рамках лише державної культурної політики.

Потребує вдосконалення і розширення законодавча база діяльності у сфері культури.

Ключовим пріоритетом модернізації нормативно-правової бази має стати якісно нове змістове наповнення не тільки законів, а й підзаконних актів, виданих на їх виконання. Так, у культурній сфері й досі незадовільно використовуються механізми, закладені Законом України «Про державно-приватне партнерство». Проблема полягає в тому, що українське законодавство, зокрема, Закон України «Про культуру», відводить неурядовим організаціям, що діють у сфері збереження культурної спадщини, лише допоміжну роль, не надаючи їм управлінських функцій, хоча є позитивний зарубіжний досвід, коли неурядовим благодійним організаціям даються в управління об'єкти культурної і природної спадщини, які вони не лише відновлюють та зберігають, а й на їх базі займаються просвітницькою та дослідницькою діяльністю, виконують важливі соціальні завдання.

Не визначена у правовому відношенні специфіка становища неурядових громадських організацій, що працюють у сфері культури. Нині вони функціонують на тих самих правових підставах, що й інші громадські об'єднання.

Далекою від досконалості є правова база охорони культурної спадщини. Зокрема, на законодавчому рівні існує конфлікт інтересів між суб'єктами містобудування, з одного боку, і суб'єктами дослідження,

охорони та популяризації культурної спадщини, з іншої. Типовим прикладом цього є прийнятий 17 лютого 2011 року Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», яким були скасовані положення законів «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» щодо обов'язковості погодження центральним та місцевими органами охорони культурної спадщини програм і проектів будівельних робіт на територіях історико-культурних заповідників, в охоронних зонах об'єктів культурної спадщини тощо, а також про обов'язковість археологічної експертизи на територіях майбутньої забудови. Це становить серйозну загрозу для нерухомих об'єктів національного культурного надбання, збереження автентичності історичних культурних ландшафтів, їх туристичного потенціалу.

Національна кінематографія є однією з найперспективніших галузей національної культури, однак її розвиток гальмується низкою чинників, зокрема, хронічним браком належного фінансування. На жаль, це питання й досі не знайшло задовільного законодавчого вирішення.

У ст. 20 Закону України «Про кінематографію» одним із джерел фінансування останньої визначені кошти «збору на розвиток національної кінематографії, який є джерелом формування спеціального фонду Державного бюджету України для фінансування виробництва національного фільму на кожен поточний рік у частині доходів». Однак це положення закону набере чинності лише після прийняття Закону «Про збір на розвиток національної кінематографії», якого й досі не існує.

Проект Закону «Про загальнодержавний збір на розвиток театрального мистецтва та кінематографії в Україні» був зареєстрований у Верховній Раді України 3 липня 2009 року, але у грудні того ж року відхилений і знятий з розгляду. Не оцінюючи даний законопроект загалом, варто звернути увагу на один момент. У висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України можливість запровадження збору з вартості вхідних квитків на театральні вистави на

демонстрування фільмів, на гастрольні заходи заперечувалася тим, що «запровадження додаткового збору з відвідувачів таких заходів в умовах фінансової кризи та низького рівня життя, виглядає недостатньо обґрунтованою і такою, що не сприятиме досягненню мети законопроекту».

Автори висновку залишили поза увагою той факт, що український кінопоказ нині є спонсором іноземних кінематографій, продукція яких складає абсолютну більшість фільмів, що демонструються в кінотеатрах. Тому заперечувати доцільність спеціального податку на вартість квитків, посилаючись на інтереси рядового глядача – це або лицемірство, або обивательська недалекоглядність, яка не дає можливості замислитися над інтересами країни, зрештою, над інтересами нащадків згаданого глядача, які, так само як і він, будуть позбавлені можливості дивитися українські фільми.

До речі, у Франції спеціальний додатковий податок на вартість квитка до кінотеатру в розмірі 10,72% від вартості тривалий час був основним ресурсом Фонду підтримки кіновиробництва і кінопоказу. Його запровадили у 1948 році, коли економічне становище і рівень життя у Франції навряд чи були набагато кращими, ніж в Україні.

Відтак джерелами фінансової підтримки національної кінематографії залишаються кошти «видатків загального та спеціального фондів Державного бюджету України на державні програми розвитку кінематографії», «благодійні внески і пожертвування» та «інші джерела, не заборонені законодавством».

І досі не прийнято Закон «Про національний культурний продукт», проект якого був поданий до Верховної Ради України ще 1 квітня 2009 року і прийнятий у першому читанні 15 червня 2011 року. Напевно, він і не буде прийнятий ближчим часом, оскільки на круглому столі, що відбудувся 14 вересня 2010 року в рамках 18-го Міжнародного книжкового «Форуму видавців у Львові», голова Комітету з питань культури та духовності ВР

України заявив, що «Комітет зробить все можливе, щоб загальмувати законопроект».⁷

У висновку Головного експертно-правового управління Апарату Верховної Ради України першим зауваженням щодо змісту цього законопроекту було те, що в ньому «проглядається спроба ототожнення українського культурного продукту із загальнонаціональним (вітчизняним) і надання його виробникам певних привілеїв, включаючи й пільгові», що, на думку авторів висновку, суперечить Конституції України і Закону «Про національні меншини в Україні». Таким чином українська культура розглядається як одна з багатьох національних культур, представлених в Україні. Очевидно, за такою логікою, і український народ є лише однією зі складових конституційного Українського народу, що, однак, цілком суперечить історичним підставам і логіці становлення української державності.

Особливо цікавим є такий фрагмент висновку: «Щоправда, законопроектом передбачено порядок сертифікації культурного продукту національних меншин і корінних народів, однією із важливих умов якої є належність автора до національної меншини чи корінного народу. Проте підтвердити свою національність виробник культурної продукції національних меншин чи корінних народів не зможе, оскільки нині жоден офіційний документ в Україні не містить даних про національну належність особи». Який сенс, в такому разі, має Закон «Про національні меншини в Україні», стаття 11 Конституції, згідно з якою «держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин», а також інші правові акти, в яких згадуються національні меншини, і на якій взагалі підставі можуть існувати в Україні національні спільноти, члени яких не можуть офіційно підтвердити свою належність до них?

⁷ Українське книговидання у контексті законопроекту Закону «Про національний культурний продукт». Прес-центр Форуму видавців. 16 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2011/09/ukrajinske-knyhovydannya-u-konteksti-zakonoprojektu-zakonu-pro-natsionalnyj-kulturnyj-produkt/>

У висновку також не розшифровується, що це власне таке – загальнонаціональний (вітчизняний) культурний продукт, до якої культури він належить, адже «вітчизняна культура» в нинішній обставинах – це термін без внутрішнього змісту, яким намагаються механічно покрити всі культурні явища, що виникають на території Української Держави. Очевидно про сутнісну єдність, а отже й про розвиток такої культури не може бути й мови.

Безумовно, згаданий законопроект має численні недоліки, і його потрібно вдосконалювати, а не гальмувати його просування. Однак навряд чи можна буде вважати вдосконаленням «вимивання» будь-якого національного змісту з критеріїв, за якими визначатиметься національний культурний продукт.

Ціннісним та світоглядним орієнтиром державної політики, ядром майбутньої нормопроектної роботи органів влади в культурній сфері повинна стати нова Концепція гуманітарної політики. Ухвалення цього стратегічного документа дасть суспільству розуміння того, якими мають бути ключові параметри архітектоніки кожного з секторів гуманітарного простору України, в тому числі й культурного сектору.

2.2. Проблеми української кінематографії

Кінематографія є чи не найбільш популярним видом сучасного мистецтва. Її специфікою є нерозривний зв'язок творчості та виробничого процесу. Це і культурна індустрія з величезними комерційними можливостями та перспективами розвитку, і ефективний засіб впливу на суспільну свідомість, формування позитивного, привабливого іміджу країни за кордоном. Український кінематограф має давню традицію і відомі в усьому світі творчі здобутки. Однак кризові явища, викликані прискореною зміною соціально-економічних відносин в 90-ті роки минулого століття, в

цілому негативно позначилися на ньому, створили низку проблем, багато з яких не розв'язані й досі.

Однією з серйозних проблем української кінематографії є недосконала система управління. Державна служба кінематографії у складі Міністерства культури і туризму України і її наступник – Державне агентство України з питань кіно, як центральний орган виконавчої влади, виявили неспроможність не лише ініціювати реформу української кінематографії, а й ефективно проводити державну політику в цій сфері. Так, і досі у стані проекту перебуває Концепція Загальнодержавної цільової національно-культурної програми розвитку національної кіноіндустрії на 2012 – 2016 роки. Цей документ був підготовлений ще 29 січня 2010 року і спочатку виконання програми розраховувалося на 2011 – 2015 роки. У листопаді 2011 року, у дещо зміненому вигляді і зі скоригованою назвою, він обговорювався на засіданні міжвідомчої робочої групи в Державному агентстві України з питань кіно, але видимого прогресу у його просуванні поки що немає.

Хронічною проблемою українського кінематографу є недостатнє фінансування. Цікаво порівняти кіnobюджети України і деяких європейських країн. У Франції в 2009 році він склав 535 млн. євро, у Росії – 283 млн. дол., у Німеччині – 140 млн. євро, у Польщі – 45 млн. євро, в Україні – 5 млн. грн. Того ж року було запущено у виробництво у Франції – 240 фільмів, у Німеччині – 120, у Росії – 70, в Україні – 2. Заради справедливості потрібно зазначити, що таке унікально низьке фінансування було наслідком кризи. У 2007 році воно складало 49 млн. 250 тис. грн.; у 2008-му – 51 млн. грн.; у 2010-му – 24 млн. 100 тис. грн.; у 2011-му – 110 млн. 790 тис. грн.; на 2012 рік заплановано 120 млн. грн. Однак і ці кошти є замалими порівняно з наведеними вище.

Не виправдали покладених на них сподівань спроби зміни форм власності державних кіностудій. Внаслідок цього був практично зруйнований виробничий потенціал Ялтинської кіностудії і суттєво підірваний – Одеської. Ці факти не заперечують у принципі необхідності та можливості приватизації

державних кіностудій, а лише доводять, що вона має проводитися в інтересах галузі, а не окремих суб'єктів економічної діяльності.

Проблемою є надзвичайно мала пропозиція національного продукту на українському кіноринку. Із загального обсягу кінопродукції, що пропонується українському глядачеві, частка національного продукту складає менше ніж 0,1%. У Франції цей показник становить 36%, у Туреччині – 53%, у Росії – 23%, у Польщі – 22%. І це при тому, що 70% українських глядачів, за даними соціологічних досліджень, хотіли б дивитися саме національне кіно.⁸

Держава намагається сприяти розвитку національної кінопродукції та «українізації» кінопрокату впровадженням податкових пільг. Так, чинний Податковий кодекс України звільняє до 1 січня 2016 року від сплати податку на додану вартість надання робіт і послуг з виробництва національних фільмів, надання послуг з їх демонстрування. Також звільнюються від цього податку роботи з дублювання українською мовою іноземних фільмів. Створюються механізми залучення інвестицій до національного кіновиробництва. Одним з них є програма «Створення та розповсюдження національних фільмів». У 2011 році в рамках її виконання були профінансовані роботи і послуги на загальну суму близько 95,9 млн. грн.

Однак протягом останніх років тривало скорочення випуску кінопродукції. Обсяги державного замовлення на її вироблення були виконані у 2008 році на 91,4% (64 фільми), у 2009-му — на 75% (13 фільмів), у 2010 році — на 3,7%. (5 фільмів). Із 87 фільмів, створених за держзамовленням у 2008-2010 роках, 13 (або 16,7%) не демонструвалися взагалі.

Останніми роками фахівці відзначали стійке зростання українського ринку кінопрокату: зростання обсягу ринку – 36% на рік, зростання глядацької аудиторії – 11 % на рік (у 2011 році чисельність відвідувачів

⁸ Дослідження проводилося компанією Research&Branding Group 4 – 14 грудня 2011 року. Були опитані 2078 осіб в усіх областях України і АР Крим.

кінотеатрів зросла порівняно з 2010 роком на 15%). Проте абсолютні показники є поки що невтішними. Так, наприклад, річний обсяг кіноринку в Україні втричі менший за річний обсяг польського кіноринку, а глядацька аудиторія в Україні є більш, ніж удвічі, меншою за польську, при тому, що Україна перевищує Польщу за чисельністю населення. Головний чинник, що гальмує розвиток ринку кінопрокату, це неспроможність існуючої мережі кінотеатрів забезпечити потреби глядачів.

На території України налічується близько 3 тисяч кінотеатрів та кіноустановок (у 1991 році їх було 22 тисячі). Показник забезпечення сучасними кінотеатрами в розрахунку на 100 тисяч міських жителів в Україні на сьогодні становить 0,5, що у 15 разів менше ніж у Франції і в середньому в 10 разів менше, ніж в інших європейських країнах. Нові кінотеатри із сучасними технологіями кінопоказу (понад 350) розташовані переважно в столиці і великих обласних центрах. З 490 районних центрів лише 106 мають діючі кінотеатри.⁹ Матеріально-технічна база більшості кінотеатрів потребує модернізації. Особливо це стосується невеликих населених пунктів, де застарілість обладнання є найбільш критичною.

Сьогодні практично вся кіномережа модернізується за кошти приватних інвесторів. Щоб прискорити цей процес, держава має створити відповідні умови для розвитку цього виду кінобізнесу, адже, разом з достатніми обсягами виробництва фільмів, потужна кіномережа є другою важливою складовою національної кіноіндустрії.

Підготовкою кадрів для кінематографії в Україні займаються такі вищі навчальні заклади, як Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого, Київський національний університет культури і мистецтв, Луганський державний інститут культури і мистецтв, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, Харківська державна академія культури, Київський міжнародний університет, Київський

⁹ Проект Концепції загальнодержавної цільової національно-культурної програми національної кіноіндустрії на 2011-2015 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dergkino.gov.ua/idx.php?fname=1265734547&level=2&templ=t1>

університет культури, а також низка інших освітніх установ. Проте вони не в змозі забезпечити необхідну для України кількість фахівців. Необхідно розробити нову концепцію підготовки кінофахівців, реорганізації навчальних закладів кіно та зміцнення їх матеріально-технічної бази.

Потребує вдосконалення законодавство, що стосується кіновиробництва і кінопрокату. При цьому має враховуватися європейський досвід, передусім тих країн, які є визнаними лідерами європейського кіно.

Невтішна ситуація в українській кінематографії ускладнюється кіноекспансією з-за кордону, з боку кіноіндустрій, конкуренції з якими українському кінематографу витримати без державної підтримки практично неможливо.

2.3. Проблеми українського книговидання

Книга, незважаючи на революційні зміни в інформаційних технологіях в останні десятиріччя, залишається ѹ досі основним джерелом фундаментальних, систематичних знань, засобом формування цілісного світогляду, моральних та естетичних критеріїв ставлення до явищ життя, механізмом культурного і духовного зв'язку між поколіннями. Книга також досить часто є джерелом, вихідним пунктом творчих процесів у різних галузях мистецтва – сценічному, образотворчому, кінематографії. Взагалі для культури, в основі якої лежить оформлене за певними канонами і зафіковане на матеріальних носіях слово, книга є універсальним, всеохоплюючим явищем, в ідеалі, навіть, аналогом або певною парадигмою світобудови.

Дані соціологічних досліджень виявляють дві серйозні проблеми, що стосуються місця і значення книги в житті українських громадян. Перша – це зменшення попиту на книгу і падіння інтересу до цього культурного

продукту¹⁰ (58% опитаних протягом останніх перед опитуванням трьох місяців не придбали жодної книги; серед причин малого попиту на книги 9% зазначили високу вартість необхідних видань, 14% – брак грошей, 56% – відсутність потреби в книгах). Друга – відносно нижча популярність україномовних книг порівняно з російськомовними (перші склали 40% книг, куплених громадянами України протягом останніх перед опитуванням трьох місяців, другі – 57%).

Втім, слід зазначити, що існують значні відмінності у співвідношенні куплених україномовних та російськомовних книг залежно від того, про які саме книги йдеться: так, серед куплених останній раз перед опитуванням художніх книг російськомовні склали 78%, україномовні – 22%, серед дитячих – російськомовні та україномовні склали по 49%, серед навчальних/наукових україномовні склали 53%, російськомовні – 44%). Така картина може бути зумовлена, зокрема:

а) більшим обсягом і різноманітністю оригінальної та перекладної російськомовної художньої літератури, її більшою доступністю для українського покупця (переконатися в цьому не важко, порівнявши кількість та асортимент українських і російських книг у більшості столичних книгарень);

б) мовними уподобаннями досить значної частини населення України, адже, якщо навчальна книжка купується з необхідності, дитяча – в освітньо-виховних цілях, то художня – для особистого задоволення.

Стосовно вибору мови купленої книги існують значні відмінності між регіонами: на Заході України 82% опитаних останній раз купили україномовну книгу, 12% – російськомовну; у Центрі – україномовну книгу купили 54%, російськомовну – 46%; на Сході російськомовну книгу купили 91%, україномовну – 7%; на Півдні співвідношення було майже таким самим,

¹⁰ Дослідження проведено компанією GFK Ukraine за ініціативою Міжнародного фонду “Відродження” та Фонду східноєвропейського книжкового проекту (Амстердам), за підтримки програми МАТРА Міністерства закордонних справ Нідерландів. У вересні 2006 р. – березні 2008 р. Опитані 1000 респондентів у віці 15-59 років. Максимальна похибка вибірки складає 3,1%. В доповіді використані дані опитування, проведеного у березні 2008 р. Джерело: Дослідження ринку книг в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations/report_gfk_w6_ukr.pdf

як на Сході – 92% і 8%. І ці пропорції виявилися досить стабільними протягом досить тривалого часу проведення дослідження.

З іншого боку, досить великий попит на україномовні навчальні/наукові та дитячі книжки (а ці види попиту є взаємопов'язаними) говорить про можливість зміни ситуації в майбутньому, звичайно, якщо українська мова не здасть своїх позицій у сфері освіти й дошкільного виховання.

З наведеними вище даними корелюються дані щодо місткості українського книжкового ринку, що оцінюється нині у 400—420 млн. дол. на рік (при тому, що російських книжок на ньому продається на 300—320 млн. дол.) Для порівняння, у Росії місткість книжкового ринку оцінювалася у 2007 році в 2 млрд. дол., а в 2008 році – у 2,5 – 3 млрд. дол. Тобто, російський книжковий ринок місткіший за український у 6 – 7 разів, тоді як населення Росії (143 млн. 30 тис.) перевищує населення України (45 млн. 634 тис.) менше, ніж у 4 рази. Втім, у Великій Британії з населенням 62 млн. 698 тис. витрати на книжки дорівнюють майже 4,5 млрд. євро на рік.¹¹

За даними Книжкової палати України, з 1990 року річна кількість видань скоротилася з 3,3 до близько 1 книги на одного жителя України (у Росії та Білорусі цей показник складає 4 – 5 книг, у Франції та Німеччині – 14 – 15). У 2008 році, коли цей показник був найкращим, він сягнув лише 1,26 книги на одну особу. У 2010 році цей показник опустився нижче 1 книги на чол.¹² Разом з тим експертами констатується «істотне зменшення обсягів вітчизняної видавничої продукції і середніх накладів, а відтак і суттєве зростання собівартості книги, звуженість її асортименту, брак якісного змістового наповнення; зниження конкурентоспроможності української книги і стрімке заповнення більшості жанрових ніш українського книжкового ринку імпортованою, в основному російською, книгою».¹³

¹¹ Л. Чупрій. Українське книгодрукарство. Стан і проблеми. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sd.net.ua/2010/07/16/ukrayinske-knigovidannya-stan-i-problemi.html>

¹² О. Афонін. Н. Петрова. Рекомендації з удосконалення українського книгодрукарства / Вісник Книжкової палати України. № 1 (174), січень 2011 р.

¹³ Там само.

Серед проблем українського книговидання, які спричинили згадану вище ситуацію, фахівцями виділяються, як найбільш важливі, наступні:

- відсутність цілісної системи державного управління книговидавничою галуззю, що перешкоджає виробленню стратегії її розвитку і проведенню єдиної державної політики у цій сфері;
- нерозвиненість системи книгорозповсюдження, яка так і не відновилася після її руйнації у 90-ті роки; позитивні зрушення мають місце лише у великих містах;
- зменшення середніх накладів і зростання собівартості української книги на фоні переважання на книжковому ринку імпортних видань у широкому асортименті, з якими й без того складно конкурувати українській книжковій продукції;
- застарілість обладнання більшості поліграфічних підприємств, що призводить до зменшення обсягів виробництва; внаслідок цього українські підприємства навіть кількісно не можуть задовольнити попит на книгу, що існує в суспільстві;
- недостатнє фінансове забезпечення галузі, згортання інвестицій.

Ще 2011 року Держкомтелерадіо за участю Міністерства культури України був розроблений проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції та читання на 2013 – 2017 роки». Нині він узгоджується із Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Міністерством фінансів України. Проект містить комплекс заходів із популяризації книжкової продукції, удосконалення системи бібліотечного обслуговування (у т.ч. комп’ютеризації публічних бібліотек та бібліотек навчальних закладів, поповнення бібліотечних фондів тощо). За даними Української асоціації книговидавців і

книгорозповсюджувачів, Міністерство фінансів офіційно повідомило, що вважає розробку такої програми передчасною.¹⁴

2.4. Проблеми збереження національної культурної спадщини

Збереження та актуалізація культурної спадщини є одним з головних пріоритетів цивілізованих країн, які вбачають в ній не лише каталізатор національного гуманітарного розвитку, але й своєрідний медіатор міжкультурного діалогу, адже краса і глибина внутрішнього змісту пам'ятки культури можуть значно більше сказати носію іншої культурної традиції, ніж заклики та декларації.

Україна володіє величезною культурною спадщиною, не поступаючись в цьому відношенні найрозвинутішим країнам Європи.

Нині на державному обліку знаходяться понад 140 тис. пам'яток, і ще 70 тис. чекають дослідження і взяття на облік. Функціонують 63 заповідники, близько 5 тис. музеїв, у тому числі 546 державних та комунальних, 1117 на правах філіалів та відділів, у яких зберігаються майже 12 млн. експонатів. Майже 1,5 тис. наших міст і селищ та понад 8 тис. сіл мають на своїй території об'єкти культурної спадщини, що є величезним потенціалом культурної презентації України у світі шляхом розвитку туризму, інформування світової громадськості про українську культурну спадщину через друковані видання, медіа-ресурси, мережу Інтернет.

Одним з важливих інструментів міжнародної популяризації національної культури є включення об'єктів її спадщини до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. На даний час він містить п'ять українських культурних об'єктів (букові ліси Карпат, які також входять до Списку, відносяться до

¹⁴ Українська книга 2011: рух по сходинках униз. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/bookmarket/2012/03/26/080651.html>

природної спадщини): архітектурний комплекс Софії Київської, Києво-Печерська Лавра (обидва об'єкти знаходяться у Списку під одним номером), ансамбль історичного центру Львова, пункти геодезичної дуги Струве (остання є транскордонним об'єктом, оскільки проходить через територію 10 країн Європи), резиденція митрополитів Буковини і Далмації у Чернівцях (включена до Списку у 2011 році).

До Попередніх списків (Tentative Lists) світової спадщини ЮНЕСКО включені 14 українських об'єктів, п'ять з яких – ще з 1989 р., серед них такі визначні як історичний центр Чернігова, Херсонес Таврійський, культурний ландшафт Каньйону в Кам'янці-Подільському, могила Тараса Шевченка.

За даними Міністерства культури, номінаційні документи (The Nomination File) на заповідник «Херсонес Таврійський» лише минулого року були передані до Національної комісії України у справах ЮНЕСКО для подальшої передачі його до Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у Парижі. В ході підготовки виникали проблеми з визначенням критеріїв та предмету номінації при тому, що всі необхідні дані містяться на офіційному сайті ЮНЕСКО.¹⁵ У 2010 році Комітет світової спадщини ЮНЕСКО (The World Heritage Committee) відмовився включити до Списку світової спадщини Андріївську і Кирилівську церкви у Києві (у попередньому списку з 2009 року) на тій підставі, що Україна не надала достатньої кількості інформації по цих об'єктах. Усе це говорить про необхідність підвищення кваліфікації наукових працівників заповідників в даному напрямі і більш тісної їх співпраці з експертами ЮНЕСКО та ІКОМОС (Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць).

У сфері збереження культурної спадщини існує низка проблем, серед яких найбільш серйозними нині виглядають наступні.

Через брак контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони культурної спадщини часто трапляються випадки невиконання

¹⁵ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf#annex5>

вимоги підписання охоронного договору з боку власників та користувачів нерухомих пам'яток, що є прямим порушенням Закону України «Про охорону культурної спадщини». В результаті пам'ятки можуть практично безкарно спотворюватися в ході ремонтних робіт або знищуватися (нібито через недбалство, хоча реальною причиною у ряді випадків є бажання звільнити місце під нову забудову).

Недостатнім є фінансування ремонтно-реставраційних робіт, через що останні проводяться лише на об'єктах пріоритетного значення, тоді як близько або понад половини об'єктів культурної спадщини залишаються в хронічно незадовільному або й аварійному технічному стані. Також постійно бракує коштів на технічне переобладнання, поповнення музеїв фондів. Бракує й експозиційних площ, через що постійно експонується лише 3-5% музеїв фондів.¹⁶

Проблемою, що стосується безпосередньо музеїв установ, є слабка їх комунікація із закордонними колегами, недостатня співпраця з міжнародними організаціями, що займаються дослідженням, збереженням та актуалізацією культурної спадщини, таких як загальноєвропейська федерація Europa Nostra, Європейський музейний форум (European Museum Forum – EMF), Мережа музеїв організацій (Network of Museum Organisations – NEMO) тощо, низька інтенсивність професійного співробітництва та інформаційного обміну. Ця проблема перетинається з проблемами оснащеності цих установ сучасною комп'ютерною технікою та ефективного музеїв менеджменту.

Лише частина українських музеїв підпорядковується Міністерству культури України, а більшість – відомчі, створені при вищих навчальних закладах тощо – знаходяться поза межами його компетенції, хоча їх колекції є частиною Музейного фонду України. Фактична відсутність координуючого

¹⁶ Л. Чупрій. Стан та проблеми музеїв України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://getmansps.at.ua/publ/stan_ta_problemi_muzejnoji_spravi_v_ukrajini/1-1-0-52

органу і системи обліку музеїв заважає виробленню та реалізації державної політики в цій галузі.

Недостатньо використовується потенціал громадських організацій у сфері збереження культурної спадщини. Згідно з чинним законодавством вони можуть відігравати лише допоміжну роль, тоді як головна належить державним установам. Однак світова практика показує, що громадські організації можуть цілком ефективно виконувати в цій сфері й управлінські функції, беручи на себе місію відновлення, збереження та актуалізації великих культурних та природних комплексів.

Музейний менеджмент і маркетинг в Україні знаходиться поки що у стадії становлення. У переважній більшості музейних установ фахівці цього профілю відсутні. Це перешкоджає впровадженню в музейну справу нової ідеології – урізноманітнення музейної діяльності, максимального її наближення до потреб і можливостей громадян, що суттєво підвищило б популярність музеїв і позитивно відбилося б на їх відвідуваності.

Окремою проблемою є кадрова політика Міністерства культури стосовно керівництва музеїв та заповідників. Останні кадрові зміни в деяких з них були схожі на продуману кампанію, і критерій професіоналізму при цьому стояв далеко не на першому місці, про що свідчать призначення на посаду директорів Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та Музею архітектури і побуту в Пирогові осіб не лише без профільної чи близької до профільної освіти, але й без найменшого досвіду роботи в музейній сфері.

2.5. За межами великих міст

Протягом останніх двох десятиліть відбувалася поступова концентрація культурного життя у великих містах і його згортання у менших

населених пунктах, з більш обмеженими фінансовими і матеріальними ресурсами, відносно нижчим освітнім рівнем населення. Особливо це стосується малих міст і сіл, в інфраструктурі яких культурний сегмент або взагалі знищений, або ледь животіє. В таких населених пунктах головними осередками культурного життя є клуби і бібліотеки. Нині діє понад 18 тис., клубів, з яких понад 16,5 тис. у сільській місцевості, і понад 19 тис. бібліотек, з яких у сільській місцевості – понад 14,5 тис.

В Україні є 27 тис. 180 сіл, отже, понад 10 тис. з них не мають клубів і ще більше не мають бібліотек, при цьому чисельність клубних закладів протягом останніх років постійно зменшувалася. Закриття їх відбувалося головним чином внаслідок скорочення чисельності населення, аварійного стану приміщень, недостатнього фінансування, скорочення значної кількості працівників, передачі приміщень іншим власникам з наступним їх перепрофілюванням. Фактично припинено будівництво нових клубних закладів.

Така ситуація склалася через те, що місцеві бюджети, на які покладено всі видатки з утримання мережі закладів культури, у переважній більшості не спроможні забезпечити їх нормальне функціонування.

Згідно з Законом України «Про культуру», держава повинна забезпечувати працівникам у сфері культури роботу на повну тарифну ставку. Однак дане положення швидше формулює мету, ніж констатує її досягнення. Поки що тисячі працівників культури (особливо в сільській місцевості) змушені працювати на половину або й на чверть ставки, що, по-перше, мусить відволікати їх на інші види діяльності, задля заробітку, по-друге, аж ніяк не сприяє виникненню мотивації на підвищення власного професійного рівня, творчому підходу до роботи.

В аналітичному звіті Міністерства культури України за 2011 рік «Реалізація державної політики в галузі культури» визначені такі пріоритетні завдання регіональної політики в галузі культури:

- забезпечення належного функціонування сільських закладів культури, а також державного забезпечення надання культурних послуг жителям сіл та малих міст;

- реалізація положень Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини»;

- актуалізація та збереження національної культурної спадщини, включаючи нематеріальну культурну спадщину, з метою відродження та розвитку культурних традицій, патріотичного виховання, гідного представлення України в світі.

Важливість цих завдань не викликає сумнівів, однак регіональна політика в галузі культури повинна мати на меті не лише збереження, охорону спадщини і належне функціонування існуючих закладів, а, насамперед, культурний розвиток регіонів. З цього погляду місцеві заклади культури, музеїні установи, заповідники, історичні меморіальні комплекси тощо можуть відіграти роль центрів, навколо яких може розгорнутися культурна самодіяльність місцевих громад, сформуватися творчі, просвітницькі й дослідницькі колективи, утворитися локальні виробництва культурної продукції.

2.6. Міжнародне культурне співробітництво

Використання державною владою національної культури для створення позитивного образу своєї країни на міжнародній арені є цілком природним і поширеним явищем. Питання престижності культури – це питання престижності держави, її авторитету не лише у світі, а і серед своїх громадян.

Діяльність провідної державної галузевої установи, Міністерства культури України, на сьогоднішній день, на жаль, не підтверджує, що культурна сфера активно залучається до процесів, пов'язаних з

евроінтеграційними імперативами розвитку держави. Натомість є очевидним декларативний характер участі держави в європейських обмінах і просуванні українських культур та мистецтв на європейських просторах. Набагато активнішою є діяльність в іншому, східному напрямку культурного співробітництва, що пояснюється не лише політичними інтересами держави, але й інерційністю, можливістю йти «второваними» шляхами держави-попередника. Країни, що були колись союзними республіками або належали до соціалістичного табору, являють для Міністерства культури України, за підсумками його діяльності за 2011 рік, набагато більший інтерес, ніж країни Європи. Зокрема, заходи з культурних обмінів відбувалися з Білорусією, Туркменістаном, Китаєм, Казахстаном, Соціалістичною Республікою В'єтнам, Російською Федерацією.

Певні культурно-мистецькі заходи проходили у зв'язку з головуванням України в Комітеті Міністрів Ради Європи (концерт за участю камерного оркестру «Академія» Львівської Національної музичної академії ім. М.В.Лисенка у Страсбурзі, відкриття фотовиставки «Києво-Печерська Лавра – святиня України» та презентація факсимільного видання Пересопницького Євангелія). Однак проведена робота навряд чи матиме продовження на теренах культурних обмінів та співробітництва після закінчення терміну головування.

У той же час, проведення перспективних, як для вітчизняної культури, так і для міжнародної співпраці, акцій, відбувається поза участю держави. Нажаль, більшість культурних здобутків, що їх декларує Українська Держава на міжнародному рівні, були отримані не завдяки її участі та сприянню, а завдяки зусиллям окремих митців і вкладеним в їх проекти приватним коштам. Досягнення України на європейських фестивалях, зокрема, кінофестивалях, та книжкових виставках – це справа ініціативних груп творчих людей, а держава може констатувати лише їх національну приналежність – «це – українське мистецтво».

Цього року представлення України та української літератури на міжнародному книжковому форумі у Лейпцигу відбувалося за рахунок приватних коштів (німецька сторона надала безкоштовний стенд на ярмарку; фонд «Розвиток України» профінансував витрати на дорогу, проживання учасників, а також на видання каталогу; суму близько 20 тисяч доларів виділили українські видавництва «А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Фоліо», «КСД», «Грані-Т», «XXI», «Теза», «Видавництво Старого Лева», «Картографія», «Родовід»; організацію поїздки займався «Форум видавців»). Завдяки цьому заходу були створені передумови для подальшої співпраці німецьких та українських видавців, перекладацьких та інших видавничих проектів. Одночасно з цим форумом у Парижі проходив «Salon du Livre», де Україна вперше потрапила до каталогу виставки як країна-учасниця, її представляли видавництва «Нора-друк» та «Кальварія».

В Україні працює державна програма виставкової діяльності. За цією програмою наша держава бере участь у виставках у Мінську, Ашгабаті, Франкфурті, Тегерані. Державний комітет телебачення і радіомовлення України щороку організаційно забезпечує участь вітчизняних видавців у Франкфуртському книжковому форумі, зокрема, надаючи їм місця на єдиному Національному стенді України. Стосовно останнього, самі книгвидавці зауважують його маловиразність і бідність у порівнянні зі стендами інших країн. У минулому, 2011 році, на Національному стенді України були представлені вітчизняні видання, що побачили світ завдяки бюджетній програмі «Українська книга» у 2009-2010 роках, та книжки наступних видавництв і видавничих організацій: «Либідь», ТОВ «Видавничий дім Весна», «Розумна дитина», «Юстініан», «Нора-Друк», «Видавництво і друкарня «Таврида», «Соло», ТОВ «Видавництво «Горобець», «Асса», «Фоліо», «Торсінг Плюс», «Картографія».

Прикро, що в межах програми «Українська книга» поряд із творами класиків та виданнями для дітей, причетні до цієї програми автори, в тому числі, політики і можновладці, намагаються видавати власні книжки, часто,

не найкращого гатунку. Тому постає питання про доцільність представлення на міжнародному рівні такого «продукту». До того ж, не всі зі згаданих вище видавництв, що традиційно представляють українську культуру у Франкфурті, можуть бути зразками українського книговидання в цілому.

2.7. Теоретичні передумови формування культурної політики

В Україні, існує давня традиція говорити про відставання від Європи за рівнем культурного розвитку, через що події, явища і тенденції в європейській культурі сприймаються як взірці, що їх треба наслідувати, або як процеси, до яких треба долучатися в режимі наздоганяння (зворотною реакцією іноді виступає негативізм щодо європейських культурних цінностей і провінційна зарозумілість). Більш раціональною позицією є тверезе, критичне ставлення до європейської культури та культурної політики/політик, особливо до явищ і тенденцій, які ще не пройшли апробацію часом.

Наприклад, розвиток культурних індустрій, а пізніше – творчих індустрій, призвів до певної кризи самого поняття «культура». Зараз з'явилася потреба його виправдання – як відповідь на індустріалізацію культури, розгляд креативності переважно з економічної точки зору ризикує привести до надмірно вузького бачення проблем культури. Чарльз Лендрі, британський експерт з культурної політики, засновник Комідія (Comedia), провідної європейської консультативної агенції у галузі розробки культурної політики, вважає це неправильним підходом, оскільки культура – це набагато більше, ніж економічна вартість чи розвиток креативних індустрій. Разом із Франсуа Матарассо, також експертом-аналітиком з питань культурної політики, автором досліджень у галузі мистецтва, бібліотечного менеджменту, музейної справи та культурної спадщини, він пропонує

розглядати цей аспект культурної політики через вирішення стратегічної дилеми «культура як самодостатня цінність чи культура як розвиток» та вказує на загрозу інструменталізації культури, висловлену в побоюваннях знецінення якостей мистецтва «в гонитві за іншими політичними цілями»¹⁷.

Важливо термінологічно розрізняти «культуру» і «мистецтво» та «мистецтво» і «культурні індустрії». Є певні сфери культури, не пов’язані з культурними індустріями – охорона культурної спадщини, мистецтво, якому культура завдячує своїм існуванням і є, в певному сенсі, механізмом його соціалізації, економізації.

Якщо для розвитку мистецтва в демократичних суспільствах політика (значною мірою як менеджмент) потрібна менше, то для підтримки культури вона необхідна завжди. Ні культура не може розвиватися поза мистецтвом, ні мистецтво не існує без культури. Інший підхід до цих дефініцій – культура, як мистецтво, і культура, як спосіб життя. Згідно з таким підходом, мистецтво є лише одним з багатьох виявів унікальної культурної ідентичності певної місцевості та її населення, а культурна політика може бути спрямована на широке коло речей – народну творчість та місцевий побут, ремесла, кулінарію, традиції містобудування і моду. Як стверджують Франсуа Матараско та Чарльз Лендрі – «тлумачення культури - широке чи вузьке - формує власне культурну політику».

2.8. Оптимальна модель культурної політики для України

Метою програми «Культура 2000», запропонованої Європейською Комісією у травні 1998 року на період 2000 – 2004 років, а потім продовженої на 2005 – 2006 роки, а також програми «Культура»,

¹⁷ Франсуа Матараско, Чарльз Лендрі. Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lib.azh.com.ua/index2.php?subaction=showfull&id=1197401512&archive=&start_from=&ucat=5&

розрахованої на 2007 – 2013 роки, було створення в Європі єдиного культурного простору, заснованого на культурному розмаїтті країн та їх спільній культурно-історичній спадщині. Очевидно, що це, незалежно від термінів реалізації даної конкретної програми, стратегічна мета культурної політики Європейського Союзу, і Україна, йдучи шляхом євроінтеграції, повинна її враховувати. Це, своєю чергою, ставить перед Україною два завдання: осмислення власної культурної ідентичності, зокрема, того, наскільки вона в своєму нинішньому стані корелює з потребами розвитку особистості та консолідації населення України в рамках єдиної політичної нації і вписується в європейський культурний контекст; формування культурної політики, яка була б спроможна задоволити згадані потреби і відповідала б основним принципам культурної політики ЄС в цілому та країн Європи.

При виборі моделі національної культурної політики потрібно виходити не лише з привабливості того чи іншого зарубіжного досвіду, а, насамперед, з власних суспільних, політичних і культурних традицій, стану економіки, культури в цілому та окремих її галузей, міжнародних викликів, які стоять перед країною.

Очевидно, для України є більш прийнятною не ліберальна, а помірковано патерналістська модель культурної політики, на кшталт тієї, що існує у Франції. Ступінь поміркованості має визначатися потребами вільного культурного розвитку особистості, різноманітних соціальних груп і нації в цілому, без чого життєздатність та конкурентоспроможність української культури опиниться під загрозою.

Одним з головних викликів для української культурної політики є фрагментованість національного культурного простору. Однак її стратегічним завданням має бути не уніфікація культурного простору, що є й навряд чи можливим на початку ХХІ століття, а його гармонізація. І це також є значною проблемою, оскільки питання культурної ідентичності, як і мовне питання, є надзвичайно чутливим, а тому й активно використовується в

політиці, особливо під час виборчих кампаній. Негативну роль відіграють і намагання ззовні залучити Україну до того чи іншого наддержавного культурного простору, зробити її знаряддям чужих геостратегічних інтересів.

Серйозним викликом для збереження культурної ідентичності і культурного розвитку є глобалізація культурних, освітніх та інформаційних процесів, а також підхід до них за економічними, ринковими критеріями. За таких умов держава повинна вирішити два досить відмінні завдання: а) збереження та актуалізації своєї матеріальної й духовної культурної спадщини, мистецьких традицій; б) забезпечення конкурентоспроможності національного культурного продукту на світовому ринку. Невиконання або часткове виконання цих завдань може привести або до втрати країною власного культурного обличчя або до її маргіналізації у світовому співтоваристві.

Тому одним з головних напрямів культурної політики має бути збереження й актуалізація культурної спадщин в найширшому її розумінні.

Другим напрямом має стати заохочення і підтримка творчих ініціатив на індивідуальному та груповому рівнях з метою сприяння розвитку особистості і громадянського суспільства.

Третій напрям – дієва підтримка сучасних культурних індустрій, і, насамперед, визначення тих галузей, які можуть відносно швидко та максимально ефективно забезпечити культурний «прорив» України в Європі і світі.

Четвертим, надзвичайно важливим напрямом культурної політики має стати забезпечення вільного доступу до національного культурного, освітнього і наукового надбання громадян України і кожного, хто цікавиться Україною у світі. Особливо важливим є забезпечення доступу до національної культурної спадщини й освітніх та просвітницьких матеріалів для молодого покоління, що можна ефективно здійснити через систему освіти в разі модернізації її матеріально-технічної та кадрової бази.

При розробці культурної політики необхідно виходити з того, що економічна рентабельність культурного виробництва повинна бути лише додатковим, а не головним критерієм оцінки культурного продукту, оскільки за цим критерієм жодний тиражований твір високого мистецтва не зможе змагатися в конкурентній боротьбі з фабрикатами маскульту. Взагалі треба із значними застереженнями ставитися до розуміння культурної сфери «як... потенційної конкурентоспроможної галузі, що діє за принципами ринкового та соціального обміну».¹⁸ Рівень культурного розвитку країни не оцінюється за критерієм ринкової успішності, інакше символом, наприклад, японської культури вже давно стали б «аніме» і псевдоісторичні «самурайські» бойовики, а символом російської культури – популярні естрадні виконавці, романи Д. Донцової і серіали про «ментов» і «спецназ». Втім, не виключено, що певна частина споживачів згаданої культурної продукції саме крізь її призму і сприймають ці культури.

При виробленні концепції національної культурної політики важливо бути відкритим до інших культур, розуміти важливість культурних обмінів як повноцінного джерела культурного розвитку. Стереотипна модель культурної політики радянського часу досі тяжіє у вітчизняному культурному просторі. Свого часу вона поповнилася національно-демократичними гаслами і на сьогодні ми отримали консервативно-провінційний варіант розвитку гуманітарної сфери. Подолати відсутність плюралізму цілком реально, залучаючись до процесів, що відбуваються у європейському гуманітарному середовищі, найприкметнішою рисою якого і є багатокультурність.

Можна закинути у відповідь на цю тезу, що ця багатокультурність є вимушеною, зумовленою значним розширенням іммігрантського середовища, але варто зважати на інші, окрім, етнічних, меншини, в тому числі соціальні, представниками яких можуть бути люди з обмеженими

¹⁸ Пересунько Т.В. «Актуальність впровадження соціального маркетингу в галузі національної культури України та у просуванні національного культурного продукту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_7_12.php

можливостями, для самореалізації яких, в тому числі, культурної, задоволення їхніх культурних потреб у Європі відкривається набагато більше можливостей у порівнянні з Україною. Поширеною в Європі практикою залучення до суспільних процесів представників «меншин» є наголошування на їх внесках до творення загального блага. Гостинність і відкритість до інших культур – це ознака сили і багатства національної культури.

В Європі є дві моделі вирішення дилеми «меншини чи спільнота». Перша з них представлена політикою Великої Британії, де суспільство розглядається як співіснування окремих груп, його національна ідентичність є в результаті цього достатньо складним явищем. Йдеться не лише про етнічну ідентичність окремих меншин, а також про сексуальну, майнову, фізичну. В іншій моделі, прийнятій у Франції та Швеції, вітається стирання відмінностей між громадянами однієї держави, підкреслення пріоритету громадянської приналежності над етнічною. За цією моделлю громадянство і визначає національну ідентичність.

Вітчизняна культурна політика, якщо вона претендує на відповідність європейським зразкам, мусить розробити механізми реального партнерства між Міністерством культури, його окремими структурами та широкою громадськістю. Спільно вироблені рішення мають більше шансів на вдалу реалізацію. Окрім цього, процес такого вироблення культурної політики є необхідною складовою функціонування громадянського суспільства, пробудження почуття громадянської відповідальності.

Державне втручання в культурні процеси, як зазначають фахівці, мусить бути «адекватним», і змінюватися залежно від того, як змінюються умови життя в країні.

ВИСНОВКИ

1. До вироблення спільних культурних стратегій, які становлять особливість культурної політики Європейського Союзу, Європа «прийшла» через визнання їх необхідності для: а) стабілізаційних процесів у суспільстві (суспільна консолідація, зменшення ризиків виникнення деструктивних і дезорганізуючих елементів, розвиток громадянського суспільства, сприяння міжкультурному діалогу, який прийшов на зміну політиці мультикультуралізму та стверджував внесок кожної культурної групи (не лише етнічної) у створення суспільного добробуту), б) розвитку економіки та інновацій, в) розвитку міжнародних відносин між країнами-членами ЄС, країнами-кандидатами і світом.

2. На сучасній стадії розвитку українського суспільства культура може займати декілька ключових позицій. По-перше, вона є одним з інструментів євроінтеграції. Розвиваючи сектор культурних індустрій, модернізуючи культурну політику і вдосконалюючи механізми її впровадження, можливо окреслити вимір успішної зовнішньої політики, якою є на сьогодні євроінтеграція, та наблизити нашу країну до омріяних європейських стандартів. По-друге, досвід європейських країн показує важливість участі культурного сектору у розбудові громадянського суспільства та в економічному зростанні держави, тобто у внутрішньополітичному житті країни.

3. Водночас важливим висновком аналізу культурної політики ЄС є визнання проблем культурної сфери такими, що належать першочергово до справ національних урядів. Тому важливо виробити власну, адекватну українським вимогам, модель культурної політики, завдяки якій Україна стане повноправним учасником обмінів між європейськими державами. Відтак культурну галузь необхідно віднести до першочергових завдань

національного розвитку. Лише наповнення української культури сучасним національним змістом зможе відкрити її світові.

4. Досвід культурної політики Європейського Союзу стверджує, що вироблення її механізмів та конкретних інструментів втілення є неможливим поза участю культурної громадськості. Тож «відкритість» культурної політики для українських громадян створює важливу умову її «відкритості» для партнерських проектів з європейськими державами та пов'язаних із цим перспектив розвитку в цілому.

5. Розвитку української культури, її повноцінній інтеграції в європейський культурний простір перешкоджають численні проблеми, що існують на рівні правової бази, системи державного управління, окремих галузей. Українська культурна політика не відзначається цілісністю і послідовністю, базується на застарілих концептуальних засадах. Вочевидь недостатньою є участь в її формуванні та реалізації структур громадянського суспільства.

6. При розробці культурної політики необхідно отримуватися балансу між такими напрямами: 1) збереження, дослідження та актуалізація національної культурної спадщини, її популяризація за кордоном; 2) розвиток сучасних видів культурної та мистецької діяльності, створення сприятливих умов для вироблення конкурентоспроможної на світовому ринку культурної продукції; 3) забезпечення максимальної доступності культурних благ для кожного жителя України, надання можливостей для розкриття творчого потенціалу особистості. Також необхідно пам'ятати, що економічна рентабельність, окупність, комерційний успіх, за всієї своєї значущості, не можуть бути основними критеріями оцінки рівня національної культури, а відтак і головними цілями культурної політики.

7. Важливим завданням культурної політики Української Держави, з огляду на її євроінтеграційні праґнення, є створення репрезентаційних механізмів вітчизняної культури, котрі забезпечать створення культурних центрів у європейських країнах, активну участь держави у проектах культурних обмінів (книговидавничих, виставкових, музичних), піднімуть престижність національних відзнак і нагород, що «відкриє» українських митців світові.